

Paweł Brudzyński

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.), *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 2. Naujasis Testamentas Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus, lietuvių kalba duotas Samuelio Boguslavo Chylinskio. Lietuviško vertimo rankraščio faksimilė = Biblia Lithuanica Samueli Boguslai Chylinski 2. Novum Testamentum Domini Nostri Jesu Christi Lithvanicà Linguà donatum a Samuele Boguslao Chylinski. Manuscripti Lithuanici imagines digitales*, 2019 377

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė (par.), Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis 1904–1912. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 11, 2020 387

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, 2019 393

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Clemente Dedela

Spaudėjo gyvenimas ir lietuviškosios raidės <è> ir <È> Čikagoje 403

Jurgita Venckienė

Mokslinis seminaras „*Sekant dvasią kalbos*“.
Kalbininkui Jonui Jablonskiui – 160 metų 415

Clemente Dedela

Spaudėjo gyvenimas ir lietuviškosios raidės <ė> ir <Ė> Čikagoje

Esu gimęs Buenos Airių mieste, Argentinoje. Ten augau, mokiausi ir nuo mažens spaustuvėse dirbau įvairius darbus – lankstymo, kortelių, vokų spausdinimo, taip pat rinkau raides tipografijos skyriuje, mat mažos spaustuvėlės tada spausdino tik rankiniu būdu.

Argentinoje po pradinės mokyklos baigiau septynerių metų amatų mokyklą „Artes Gráficas“¹. Ji rengė įvairius spaustuvės specialistus – rinkėjus, spalvotų leidinių spaudėjus, fotomechanikus (klišių-fotografijų rengėjus), taip pat kitų spaudos etapų – knygų, laikraščių ar kitų leidinių rengimo – specialistus. Ypač įdomus buvo kursas, supažindinęs su spaudos istorija nuo seniausių laikų, su šriftų (angl. *fonts*) kūrėjais, kurių sukurti raidynai naudojami iki šiol.

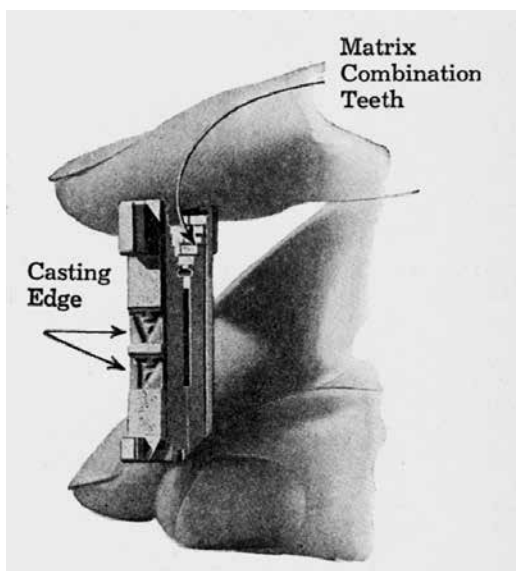
Pasirinkau linotipo operatoriaus profesiją ir dirbau įvairiose leidyklose. Taip nutiko, kad lietuvių parapijos spaustuvės Buenos Airėse vedėjas Jonas Gliosas išvyko su šeima į Ameriką ir man buvo pasiūlyta perimti jo pareigas. Tėvai marijonai tuo metu savo parapijoje leido lietuvišką dvisavaitinį laikraštėlį *Laikas*. Ten dirbdamas turėjau progos susipažinti su lietuviais kunigais, daugiausia gimusiais JAV, kurie pasakodavo apie Čikagoje veikiančią puikiai įrengtą lietuvišką *Draugo* laikraščio spaustuvę.

Viskas taip susiklostė, kad po kiek laiko ir aš gavau pasiūlymą dirbti laikraščio *Draugas* spaustuvėje. Atvykau į Čikagą 1960 m. birželį su darbo sutartimi dirbti linotipo raidžių rinkėju (linotipo operatoriumi), taip pat tapau tų mašinų mechaniku, nes tuo metu marijonų vienuolyno brolis, rūpinęsis rinkimo mašinomis, rengėsi į pensiją.

Tuo metu *Draugo* spaustuvė turėjo keturias *Intertype* firmos rinkimo mašinas, labai panašias į konkurento *Linotype*. Kompanija *Linotype Mergenthaler Co.* buvo pirmoji Amerikoje, 1885 m. pradėjusi gaminti tokios rūšies rinkimo mašinas. Jos vadinamos *karšto metalo* (angl. *hot metal*) mašinomis, nes linotipu renkamos ne raidės, o matricos (žr. 1 pav.), kuriose išgraviruotos raidės surenkamos į eilutę jau su tarpais

1 „Artes Gráficas“ (lietuviškai ‘spaustuvės [ar spaudinių] menas’) gal todėl, kad nuo se-

niausių laikų knygos rengimas buvo laikomas menu, ne šiaip sau paprastu amatu.

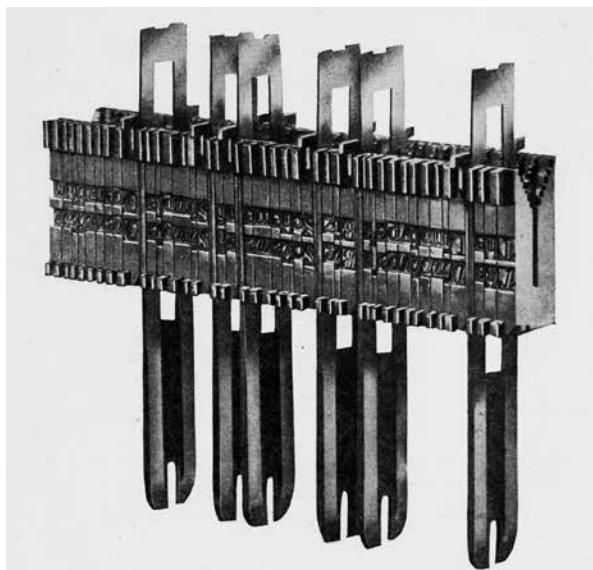
1 pav. *Linotype Machine Principles* 1940, 5: linotipo matrica, kurioje matyti du skirtingi <A> raidės šrifto variantai – tiesus ir kursyvas. Keturiolikos dantukų (septyni ir septyni, išdėstyti V forma) kombinacijos grąžindavo matricas į reikiamas vietas

tarp žodžių ir tada karštu švinu iš karto išliejama visa rinkinio eilutė (žr. 2 pav.). Raidės-matricos vėl grąžinamos į nustatytas vietas ir būna paruoštos tolesnėms eilutėms rinkti.

Draugo rinkimo skyrius dirbo dviem pamainomis: rytinė nuo septintos valandos ryto ir popietinė ar vakarinė, prasidėdavusi nuo trečios valandos po pietų ir trukdavusi iki vidurnakčio. Tada dirbdavau antroje pamainoje. Šeštadieniais dirbdavome pusę dienos.

Rytais, turėdamas laisvo laiko, ėmiau susipažinti su kitomis lietuviškomis Čikagos spaustuvėmis, kurių savininkai, sužinoję, kad taisau ir prižiūriu linotipus, kartais pasikviesdavo sutvarkyti ar pagerinti mašinos veikimą. Taip susipažinau su Mykolo Morkūno spaustuve, *Sandaros*, *Vi-vi Printing* ir kitomis nelietuviškomis spausdinimo įmonėmis.

Tuo metu Čikagoje ėjo trys lietuviški dienraščiai, turėję prie redakcijų savo spaustuves. Minėtas katalikiškas *Draugas*, leidžiamas Lietuvių marijonų kongregacijos, socialistinių pažiūrų *Naujienos* ir dar vadinamųjų pažangiųjų komunistų *Vilnis*, kuri turėjo savo redakciją ir spaustuvę lietuviškame miesto rajone Bridgeporte, Halsted

2 pav. *Linotype Machine Principles* 1940, 8: surinkta matricių eilutė su tarpais tarp žodžių

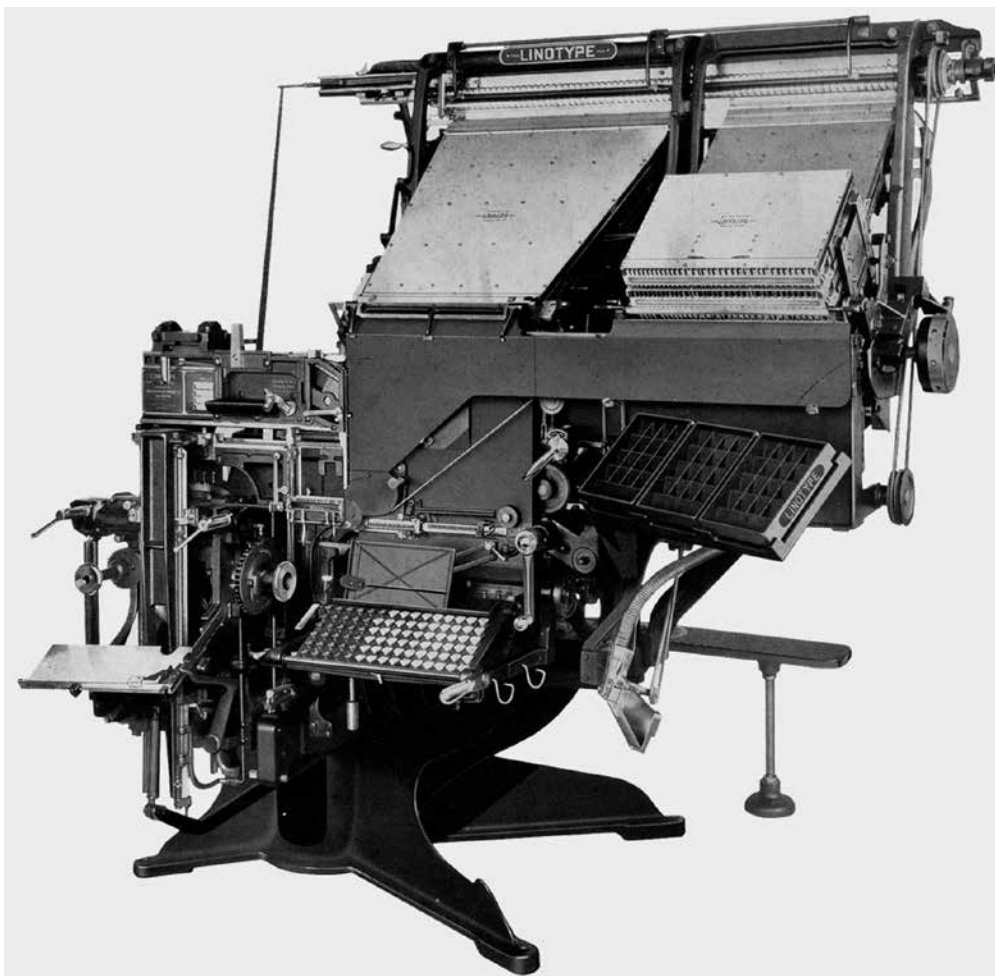
gatvėje. Atrodo ironiška, kad kitoje gatvės pusėje priešais komunistinės *Vilnės* spaustuvę stovėjo *Lietuvių auditorija*, puikus trijų aukštų pastatas, buvęs aktyvus lietuvių kultūros centras.

Greta šių laikraščių dar buvo spaustuvių, spausdinusių knygas, vadovėlius, savaitinius žurnalus, plakatus, programas, blankus. Viena iš jų buvo Morkūno spaustuvė, kurioje dirbau didelę savo gyvenimo dalį.

Atvykęs į Čikagą iš karto pastebėjau, kad kiekviena spaustuvė turi linotipus su skirtingai klaviatūroje išdėstytais lietuviškais ženklais. Kas ten žino, kodėl taip buvo. Bet dėl tokio nevienodumo gana sunku buvo tiems linotipo rinkėjams, kurie dirbdavo daugiau negu vienoje spaustuvėje ir turėdavo atsiminti skirtingą kiekvieno linotipo lietuviškų ženklų išdėstymą.

Panašią įvairovę mačiau ir lietuvių naudojamose paprastose rašomosiose mašinėlėse. Kas kaip norėjo, taip ir išsidėliodavo ženklus. Gerai prisimenu, kad tuo metu Čikagoje verslininkas Jonas Karvelis savo krautuvėje parduodavo vokiškas *Olympia* rašomąsias mašinėles ir jų lietuviškų raidžių (ar atskirų diakritikų) išdėstymas skyrėsi nuo Amerikoje gamintų rašomųjų mašinėlių.

Spėčiau, kad pirmosios spaustuvės, parengusios linotipus spausdinti lietuvių kalba, buvo kur nors rytinėje JAV pakrantėje – Bostone, Niujorke, Pensilvanijoje, nes ten nuo seno buvo spausdinami lietuviški leidiniai: knygos, žurnalai, kalendoriai, maldaknygės. Bet tikslesnės informacijos neturiu.

3 pav. Keturioliktasis linotipo modelis, kokį iš pradžių turėjo Mykolas Morkūno spaustuvė;
Fot. http://linotyperegistry.org/models/mlc/14/prev_model14.png

Po trejų metų Amerikoje, 1963-iaisiais, nutariau aplankyti savo gimtąją Argentiną. Pasitariau su *Draugo* laikraščio administratoriumi kunigu Albinu Spurgiu, jis sutiko, kad vykčiau ir grįžęs po mėnesio vėl dirbčiau rinkėjo darbą *Drauge*. Nutiko taip, kad Argentinoje praleidau ne vieną mėnesį, o ilgiau nei tris, todėl grįžęs turėjau ieškotis kito darbo, nes *Drauge* mano vieta jau buvo užimta. Vietoj manęs ten dirbo mano bičiulis Vladas Būtėnas, kurį aš pats ilgai mokiau linotipo rinkėjo profesijos. Vis tiek su Vladu likome bičiuliai visam gyvenimui.

Tada kreipiausi į Mykolą Morkūną ir jis mielai priėmė mane dirbti visu etatu. Morkūno spaustuvė turėjo vieną keturioliktojo modelio linotipą (žr. 3 pav.), suside-

4 pav. Linotipo mašinos klaviatūra. Pačioje kairėje (juodi klavišai, baltos raidės) pirmoje vertikaloje eilėje yra <e>, <t>, <a>, <o>, <i>, <n> – dažniausios angliškų tekstų raidės. Tarpas tarp žodžių buvo daromas pailga metaline plokštele pačioje kairėje; rinkėjo kairioji ranka valdė tik tą tarpą ir minėtąsias <e>, <t>, <a>, <o>, <i>, <n>; dar <s>, <h>; visi kiti klavišai buvo skirti dešiniajai rankai; rinkėjas sėdėdavo kairėje klaviatūros pusėje, jo centras – ties <e> raide;
 Fot. Copyright 2006 Marc Dufour for Wikimedia. Licence CC BY-SA 2.5

dantį iš trijų magazinų. Šone turėjo mažesnę magaziną vien antraštėms (didžiosioms raidėms) ir korpusą didesnių raidžių negu kad pagrindinis tekstas.

Morkūno spaustuve daugiausia dirbo su dviem nedidelio formato ofsetinėmis mašinomis, kurios buvo pagrindiniai pajamas spaustuvei nešę aitvarai. Morkūnas buvo idealistas ir pagrindinis jo noras buvo spausdinti lietuviškus darbus, ypač knygas. Tai galėjo būti gramatika, vadovėlis, istorija, kurių tuo metu reikėjo, kad diasporos lietuvių jaunuomenė, gyvenanti toli nuo Lietuvos, lankanti lietuviškas šeštadienines mokyklas ir lituanistikos kursus, turėtų medžiagos studijoms. Morkūnas pats yra ne kartą finansavęs leidimą knygos, kuri, jo nuomone, padėtų lietuvių jaunimui pažinti istoriją ar tobulinti kalbą.

Tuo metu knygos surinkimas buvo viena iš ilgiausių ir brangiausių gaminimo procedūrų. Įsivaizduokime, jei norime parengti kad ir nemokslinę knygą, tam reikia mažiausiai trijų ar keturių raidžių dydžių (korpusų): antraštėms, tekstui, išnašoms, užrašams po iliustracijomis ir dar kitų papildomų variantų – tiesaus, pusjuodžio,

ACCENTED CHARACTERS

ARRANGED BY LANGUAGE

THIS LANGUAGE and accent list shows the accented characters required for composition in each of the various modern languages printed in roman characters. For ready reference and convenience in ordering, this list is rearranged alpha-

betically under the listings of STANDARD and SPECIAL ACCENTS, on the following page. Note the additional resources of Special Accents, and details of price and availability. For a list of PHONETIC CHARACTERS, see page 152.

<p>AFRICANDER á ä é é í ó ü</p> <p>ALBANIAN Á Ç È Í Ó Ú Ý á ç é é é í ó ú ý</p> <p>ANGLO-SAXON Ă Æ Ð Ë Ē Ĵ Ĭ Ö Þ Ū Ÿ ă æ ð ë ě ž ĭ ö þ ū ý</p> <p>BASQUE Ç Ð Ĺ ņ Ŗ Š Ţ Ũ ç ð Ĺ ņ Ŗ š Ţ ũ</p> <p>BASQUE-FRENCH Ç Ð Ĺ ņ Ŗ Š Ţ Ũ ç ð Ĺ ņ Ŗ š Ţ ũ</p> <p>BASQUE-SPANISH Đ Ĺ ņ Ŗ Š Ţ Ũ đ Ĺ ņ Ŗ š Ţ ũ</p> <p>BOHEMIAN (Czech) Á Č Ď Ě ě Í Ń Ó Ŕ Š Ţ Ú Ů Ÿ Ž á ä d' é é ě Ń ó ŕ š' Ů ů ž</p> <p>CATALAN À Ç È É Ī Ó Ò Ù Û Ĺ à ç é é ĩ ó ò ù û ħ</p> <p>DANISH Å Ø å ø</p> <p>DUTCH â ä æ é é é ĩ ó ô õ ö ù ú ů ĳ</p> <p>ESPERANTO Ĉ Ĝ Ĥ Ĵ Ŝ Ŭ ĉ ĝ ĥ ĵ ŝ ŭ</p> <p>ESTONIAN Ä Ö Õ Ü ä ö õ ü</p> <p>FINNISH Ä Ä Ö ä ä ö</p> <p>FLEMISH â ä æ é é é ĩ í ó ô õ ö ù ú ů ĳ</p>	<p>FRENCH À Â Ç È Ê Ě Ī Î Ï Ū Ů Û à â ç é é ê ě ĩ î ö ů ù</p> <p>FRISIAN Ă Ě Ê Ò Ū Ü ä é é ó ú ü</p> <p>GERMAN Ă Ö Ū ä ö ü</p> <p>HUNGARIAN Á É Í Ó Ő Ő Ū Ű Ű á é í ó ő ő ú ű ű</p> <p>ICELANDIC (Modern) Á Þ É Í Ó Ö Þ Ú Ý á þ é í ó ö þ ú ý</p> <p>ICELANDIC (Old) Á Ð É Í Ó Þ Ú Ý á ð é í ó þ ú ý</p> <p>ITALIAN À È Ì Ï Ò Ù ä è ĩ ò ù</p> <p>LETTISH Ā Ć Ē Ģ Ķ Ļ Ņ Ŗ Š Ū Ŷ ā ċ ģ ģ ģ ģ ģ ģ ģ ģ ģ ū ŵ</p> <p>LITHUANIAN Ą Ć Ę Ę Ĩ Š Ū Ŷ Ź ą ć ĕ ĕ ģ š ū ŵ ź</p> <p>NORWEGIAN Ă Ø å ä é ö ø</p> <p>POLISH Ą Ć Ę Ĩ Ń Ó Ś Ź Ź ą ć ĕ ģ ģ ő ó ś ź ź</p> <p>PORTUGUESE for Brazil Ă Ă Ā Ā Ą Ć Ę Ę Ę Ę Ī Ī Ī Ī Ń Ń Ń Ń Ń Ń Ń Ū Ū Ū Ū ä ä ä ä ä ç è é é é ĩ ĩ ĩ ĩ ò ô ô ô ô õ ũ ũ ũ ũ ũ</p> <p>PORTUGUESE for Europe Ă Ą Ć Ę Ń ą ć ĕ ĕ ĩ ó ô ó</p>	<p>ROMANSH Ă Ä È Ê Ě Î Ï Ö Û ä ä è è ě ĩ î ö ű</p> <p>ROUMANIAN Ă Ĭ Ă È Î Ő Ș Ţ Ũ ă ĭ ă ê î ő ș ț ũ</p> <p>RUSSIAN Î È Ÿ è ý</p> <p>SERBO-CROATIAN <i>(Yugo-Slav)</i> Č Ć Š Ž ć š ž</p> <p>SLOVAKIAN Á Ā Č Ď ě Í Ľ Ĺ Ń Ó Ŕ Š Ţ Ů Ÿ Ž á ä ä d' é ĩ ĺ ň ó ŕ š ť ú ý ž</p> <p>SLOVENIAN Č Š Ž ć š ž</p> <p>SPANISH Á Ę Ĭ Ñ Ó Ū Ŭ á ĕ ĩ ñ ó ú ũ</p> <p>SWEDISH Ă Ā Ö ä å ö</p> <p>TAGALOG Á Ę Ğ Í Ń Ó Ū ä ä ä ä é é é é ģ ĩ ĩ ĩ ò ô ô ô ũ ũ ũ ũ ũ</p> <p>TURKISH Ă Ć Ğ Ĭ İ Ö Ş Ū Ŭ ă ċ ģ ģ ģ ģ ģ ģ ģ ū ŵ</p> <p>WELSH Ă È Ï Ŭ Ÿ ä ä ä ä é é é é ĩ ĩ ĩ ĩ ò ô ô ô ŵ ý ý</p> <p>WELTEVREDEN, JAVA <i>(Dutch East Indies)</i> á ä ä ä ç è é é ĩ ĩ ĩ ĩ ñ ó ô ô ô ũ ũ ũ ũ ĳ</p> <p>YUGO-SLAV <i>(See Serbo-Croatian)</i></p>
--	--	---

5 pav. *One-Line Specimens of Linotype Faces*, Mergenthaler Linotype Co., 1950, 134: tarp lietuviškų raidžių telikusios <ë> ir <Ē> su brūkšniu, nebėra <è> ir <Ĕ> su tašku

Standard and Special Accents

ACCENTED CHARACTERS

STANDARD AND SPECIAL, ALPHABETICALLY ARRANGED

STANDARD ACCENTS: Characters available in all faces and point sizes shown in this book are listed below. They are supplied at the sorts price of each face.

Á Á Á Á Á Á Á Á á á á á á á á á Ć Ć Ć Ć Ć Ć Đ Đ đ Ê Ê Ê Ê Ê Ê Ê Ê é é é é é é é é Ğ Ğ Ğ Ğ Ğ Ğ Í Í Í Í Í Í Í Í	Ķ Ķ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ ñ ñ Ń Ń Ń Ń Ń Ń Ń Ń Ó Ó Ó Ó Ó Ó Ó Ó ó ó ó ó ó ó ó ó Ŕ Ŕ Ŕ Ŕ Ŕ Ŕ	Ś Ś Ś Ś ś ś ś ś Ţ Ţ Ţ Ţ Ū Ū Ū Ū Ū Ū Ū Ū ú ú ú ú ú ú ú ú Ý ý Ž Ž Ž Ž Ž Ž ž ž ž ž ž ž
--	---	--

SPECIAL ACCENTS: The following characters are not available in all faces and point sizes, but have been made in some. Availability and price upon application.

Ā Ā Ā Ā Ā Ā Ā Ā ā ā ā ā ā ā ā ā Ċ Ċ Ċ Ċ Ċ Ċ Ċ Ċ Đ Đ đ Đ Đ Đ Đ Đ đ đ đ đ đ đ đ đ Ê Ê Ê Ê Ê Ê Ê Ê é é é é é é é é Ğ Ğ Ğ Ğ Ğ Ğ Ğ Ğ ĝ ĝ ĝ ĝ ĝ ĝ ĝ ĝ Ĥ Ĥ Ĥ Ĥ Ĥ Ĥ Ĥ Ĥ Ĩ Ĩ Ĩ Ĩ Ĩ Ĩ Ĩ Ĩ	Ĵ Ĵ Ĵ Ĵ Ķ Ķ Ķ Ķ Ķ Ķ Ķ Ķ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ĺ Ĺ Ĺ Ĺ Ĺ Ĺ Ĺ Ĺ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ļ Ń Ń Ń Ń Ń Ń Ń Ń Ó Ó Ó Ó Ó Ó Ó Ó ó ó ó ó ó ó ó ó Ŕ Ŕ Ŕ Ŕ Ŕ Ŕ Ŕ Ŕ Ś Ś Ś Ś Ś Ś Ś Ś ś ś ś ś ś ś ś ś	Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ţ Ū Ū Ū Ū Ū Ū Ū Ū ú ú ú ú ú ú ú ú Ŵ Ŵ Ŵ Ŵ Ŵ Ŵ Ŵ Ŵ ŷ ŷ ŷ ŷ ŷ ŷ ŷ ŷ Ž Ž Ž Ž Ž Ž Ž Ž ž ž ž ž ž ž ž ž € € € €
---	---	---

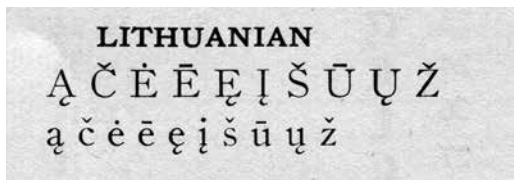
TO FACILITATE HANDLING, please use Accent Order Blank No. 821

CAP ACCENTS: Two styles are available, *low cap* and *high cap*. Low cap are usually supplied to avoid the use of a special mold. In the low cap accent, the character is slightly reduced in height to make room for the diacritical mark. (The character with its accent, therefore, fits the same space occupied by the normal unaccented cap character: E, Ê.)

In quality work, high cap accents are recommended. The extra space required in adding the

accent to a full height cap character (E Ê) makes it necessary to change the aligning point of the mold, so that the accent will cast flush on the smooth edge of the slug without trimming off. This necessitates casting a given size on a body two points larger than standard up to 14 point, and approximately four points larger than standard on display faces. (High cap accent molds can be used on regular composition with or without accents, and the extra space above the character

6 pav. One-Line Specimens of Linotype Faces, Mergenthaler Linotype Co., 1950, 135: tarp *Standard Accents* raidžių lietuviškųjų <ė> ir <Ê> su taškais nebėra, jos atsidūrusios prie *Special Accents*

7 pav. *Specimen Book of Linotype Faces*,
Brooklyn, NY: Mergenthaler Linotype
Company, n.d. [prieš 1939], 892²

kursyvo. Norint lietuviškam tekstui parengti vieną garnitūrą, sakykim, kad ir populiarios *Times Roman*, reikėjo turėti keturis skirtingus magazinus, kuriuose, be amerikietiškos abėcėlės, dar reikėjo 18 papildomų lietuviškų ženklų kiekvienam komplektui – 9 mažosioms ir 9 didžiosioms raidėms. Kiekvienas linotipo magazinas galėjo talpinti 90 skirtingų raidžių. Nors tais laikais kiekviena raidė-matrica kainavo tik centus, bet kai reikėjo įsigyti kiekvienos raidės po 10 ar 15, ar dar daugiau vienodų raidžių, ypač daug balsių (<a, e, i, o, u>) būdavo vienoje eilutėje, nes tai labai dažnos raidės, – sudaryti vieną komplektą kainuodavo nemažai. Vieno pilno magazino kaina skaičiuota šimtais dolerių.

Kartą Mykolas, nupirkęs naudotą amerikiečių 10 korpuso dydžio matricų komplektą (fontą-garnitūrą-magaziną), padavė man Mergenthalerio kompanijos raidžių katalogą ir paprašė, kad sudaryčiau lietuviškų diakritikų (angl. *accents*) sąrašą ir surašyčiau kiekvienos matricos dantukų kombinacijas, kur kiekviena raidė turėtų patekti į klaviatūrą. Nors atrodytų, kad 90 vietų raidėms magazine turėtų užtekti, deja, taip nėra.

Reikia turėti omenyje, kad kiekviena raidė turi atitinkamą didžiąją, o kur dar skaičiai, skyrybos ir kiti ženklai (žr. 4 pav.). Rinkdamas lietuviškai, rinkėjas iš magazino turi išimti kai kurias amerikiečių abėcėlės raides, retai naudojamas lietuvių kalboje, pavyzdžiui, <q>, <x>, ir į tas vietas sudėti lietuviškas. Gana įprasta tada buvo vietoj <q> įdėti <ė>, vietoj <x> – <ą>. Kai surašiau visas reikalingas matricas su lietuviškais diakritikais, iškilo klausimas, kodėl Mergenthalerio kataloge <e> su tašku viršuje (<é>) nepriskirta prie lietuviškos abėcėlės *Standard Accents* skyriuje, o įtraukta visai kitoje vietoje prie specialių raidžių (*Special Accents*) (žr. 5–6 pav.). Lietuviškoje abėcėlėje vietoj jos nurodyta <e> su brūkšniu viršuje – <ē>, taip pat ir didžioji <Ē>.

Special Accents buvo atskiras ypatingas sąrašas, kur buvo įtraukta fonetikos, matematikos simboliai ir kitokios retesnės raidės su įvairiaisiais ženklais. Šio sąrašo raidės jau buvo gerokai brangesnės. Klausiau Mykolo, kodėl taip yra, kodėl <é> daug brangesnė ir neįtraukta į lietuvišką abėcėlę. Mykolas atsakė: „Tai paklausk jų pačių...“

² <https://www.circuitousroot.com/artifice/letters/press/compline/typography/books/mergenthaler/big-red/index.html>

NEW LINOTYPE MATRIX ORDER

MERGENTHALER LINOTYPE COMPANY, 1350 Motor Circle, Dallas, Texas 75247
A Division of ELTRA Corporation

(DO NOT WRITE IN THIS SPACE—
FOR LINOTYPE USE ONLY)

Pt. Size Δ Face Small Caps No Small Caps

Model No. Magazine 90 chan. 72 chan. wide 90 wide 72 Aux. Mag. Part No.

Als. Loc. _____
Filled By _____
Ch'kd By _____
Rev'd By _____

Bridge No. Bridge Notches Keyboard Diagram No. Sample sent

Caps	Figures	Lower Case	Ligatures	Sorts	Fractions	Rom. w Ital.	Small Caps
A		a	fi		☐ KEYBOARD	1	A
B	1	b	fl	fb	☐ PI	2	B
C	2	c	ff	@		3	C
D	3	d	ffi	[EN EN	4	D
E	4	e ^{old}	ffl]	$\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$	5	E
F	5	e ^{new}			$\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$	6	F
G	6	f	Points	Æ	$\frac{3}{8}$ $\frac{1}{2}$	7	G
H	7	g	com.	Œ	$\frac{1}{2}$ $\frac{3}{8}$	8	H
I	8	h	per.	æ	$\frac{5}{8}$ $\frac{1}{2}$	9	I
J	9	i	:	œ	$\frac{3}{4}$ $\frac{1}{2}$	0	J
K	0	j	:	%	$\frac{3}{8}$ $\frac{1}{2}$	\$	K
L	\$	k	?	/	$\frac{1}{5}$ $\frac{1}{2}$	Z	L
M		l	!	£	$\frac{3}{8}$ $\frac{1}{2}$	£	M
N	OLD STYLE	m	(¢	$\frac{1}{8}$ $\frac{1}{2}$	¢	N
O	1	n)	¥	$\frac{3}{8}$ $\frac{1}{2}$	¥	O
P	2	o	*	§	$\frac{3}{8}$ $\frac{1}{2}$	§	P
Q	3	p	hyp.	†	$\frac{5}{8}$ $\frac{1}{2}$	†	Q
R	4	q	'	‡	$\frac{1}{6}$ $\frac{1}{2}$	‡	R
S	5	r	,	§	$\frac{5}{8}$ $\frac{1}{2}$	§	S
T	6	s	'	¶		¶	T
U	7	t	;				U
V	8	u	:	°		°	V
W	9	v	<	+	Press Logos.		W
X	0	w	>	Minus (P)			X
Y		x	"	×	(PP)		Y
Z		y	"	÷			Z
&		z	"	=			&

FONT ORDERS ONLY

FULL FONT SCHEME Show only additional character amounts at left if font is ordered above.

Accents		
1 á	98 ö	127 É
2 â	99 ò	128 Ê
3 ã	01 ô	130 Ì
4 ä	75 ú	138 Î
5 å	76 û	140 Ï
10 ã	77 ü	141 Ý
15 ç	78 ù	142 Ý
24 é	79 ð	152 Ñ
25 è		153 Ó
26 ê	☐ High Cap	154 Ô
27 ë	☐ Low Cap	155 Õ
28 ÷	☐ Small Cap	156 Ö
37 ï	103 Á	157 Ù
38 ï	104 Â	158 Ú
39 ï	105 Ã	161 Ó
40 ï	106 Ä	174 Ü
41 ï	107 Å	175 Û
52 ñ	112 Ä	176 Ü
53 ó	320 Ç	177 Û
54 ô	124 Ê	178 Ü
55 ö	125 Ë	
	126 È	

For all other accents use
Linotype Accent Order Form 28-8210

DASHES

REG. ALIGNMENT	LEADER ALIGNMENT	BLANK SPACES (No Leaders)
En —	2 pts. .0277	$\frac{1}{2}$ pt. .0035 Thin
Em —	3 pts. .0416	$\frac{1}{2}$ pt. .0069 En
* $\frac{3}{4}$ —	6 pts. .0833	1 pt. .0138 Em
	12 pts. .1666	$1\frac{1}{2}$ pt. .021 Em

LEADERS must be ordered by kind, style and amount.

Kind—(Check one) STYLE—(Check one) En Leaders

☐ Regular	☐ 2 dots .. to em	Em Leaders
☐ Unvrsl-ul	☐ 4 dots to em	Em Ldrs in ffi
☐ Newspr-NP	☐ 6 dots — to em	Space in regular position. Leader in auxiliary position:
☐ Radial-s5	☐ 2 strks — to em	En Spaces
☐ Dash-dl.*	☐ 4 strks to em	Em Spaces
	☐ 6 strks — to em	Em Specs in ffi

Check here, if you need a new supply of Order Blanks

REMARKS	Quantity	Part No.	Price Ea.	Total Price

SHIP TO (Please print)	CHARGE TO (if other than ship to)
ADDRESS	ADDRESS
CITY AND STATE	CITY AND STATE
SIGNED	FOR LINOTYPE USE ONLY
DATE	SHIP VIA
	LIBOTYPE REPRESENTATIVE
	TERR.
	Total

8 pav. 1965 m. Mergenthalerio Linotype kompanijos *blankas* užsakyti užsienio kalbų diakritikams; lietuviškos <è> ir <Ë> buvo neįtrauktos

411 Spaudėjo gyvenimas ir lietuviškosios raidės <è> ir <Ë> Čikagoje

SO. BOSTNO ŽINIOS

VASARIO 16 MINĖJIMAS

Pamaldos su atitinkamu pamokslu įvyks sekmadienį, vasario 16 d. 10 val. šv. Petro liet. parapijos bažnyčioje. Organizacijos kviečiamos dalyvauti tose pamaldose su vėliavomis.

Masinio susirinkimo pradžia

Masinis iškilmingas visų lietuvių susirinkimas įvyks So. Boston High School salėje 2 val. p. p. (ne 3 val., kaip anksčiau buvo skelbta). Massachusetts valstybės gubernatorius Foster Furcolo atvyks į pačią minėjimo pradžią, lygiai 2 val. p. p. Jau yra patikrinta iš kitų, kad gubernatorius atvyks į iškilmes labai punktualiai. Todėl visų mūsų pareiga yra pripildyti salę dar prieš antrą valandą ir šiltai sutikti vyriausią savo valstybės valdžios asmenį, kuris yra tikrai mums palankus ir žinomas, kaip puikus kalbėtojas.

buvęs jaunojo mokytojas ir kapelionas Klein Wittensee stovykloje, Vokietijoje. Puikios vaišės ir šok'iai vyko So. Bostono Lietuvių Piliečių Draugijos salėje, kuri buvo pilna. Abu jaunavedžiai yra iš naujosios imigracijos. Jaukios šeimyninės laimės!

— **“Pažadėtoji žemė”** So. Boston bus vaidinama vasario 2 d. iš Hartfordo atvykusių aktorių. Tai anglų rašytojo Maugham verstinis veikalas. Visdėlto reikia, kiek galima daugiau verstis savais arba sau artimesniais veikalais.

— **Ukrainiečių nepriklausomybės minėjimas** įvyko Timilty mokykloje, Roxbury, vasario 2 d. Dalyvavo gubernatorius Furcolo su žmona, mėras Hynes, atstovas McDonough, lietuvių ir latvių atstovai. Ukrainiečių Bostone yra trys parapijos, bet minėjimas nebuvo labai gausus.

9 pav. *Draugas*, 1958-02-11, 7: matyti pramaišiu vartotos <ė> ir <ē> raidės: *vėliavomis* (9 eil.), *salėje* (13 eil.), *valstybės* (16 eil.), *minėjimo* (14–15 eil.), *Todėl* (18 eil.), *valstybės* (21 eil.), *kalbėtojas* (24 eil.), *vaišės* (2 skilt., 6 eil.), *salėje* (2 skilt., 7–8 eil.), *šeimyninės* (2 skilt., 10 eil.), *laimės* (2 skilt., 10–11 eil.), *Pažadėtoji* (2 skilt., 12 eil.), *žemė* (2 skilt., 12 eil.), *Visdėlto* (2 skilt., 16 eil.), *nepriklausomybės* (2 skilt., 20–21 eil.), *minėjimas* (2 skilt., 21 eil.), *mėras* (2 skilt., 24 eil.), *minėjimas* (2 skilt., 27–28)

Todėl kitos spaustuvės vietoj <è> naudoja <ē>, nes pigesnė, o aš to nepripažįstu, lietuviška <è> turi būti tik su tašku.“ Atsakiau, kad, mano nuomone, reikėtų parašyti, kad jie nežino darantys klaidą, kad turėtų įtraukti <è> į lietuvišką abėcėlę. Morkūnas paironizavo: „Gerai, jeigu esi toks mandras, imk ir parašyk jiems. Abejoju, ar iš viso tavo laiškas nueis kur nors toliau nei šiukšlių dėžė. Mergenthalerio kompanija yra milžiniška, ir nemanau, kad kreiptų dėmesį į kiekvieną užsakovo pastabą...“.

Ankstesniame Mergenthalerio kataloge, spausdintame prieš 1939 m., dar buvo kaip lietuviškos pateiktos tiek <è>, <Ė> su tašku, tiek <ē>, <Ē> su brūkšniu, iš viso net 10 lietuviškų diakritinių raidžių (žr. 7 pav.). Bet vėlesnis katalogas, kuriuo mes naudojome septintajame dešimtmetyje, jau buvo „praradęs“ raidę su tašku <è>, <Ė>, mums tebuvo siūlomos vien <ē> ir <Ē> (5 pav.). Kitaip sakant, kažkas iš lietuviškojo rinkinio išėmė ne tą raidę – turėjo pašalinti <ē> ir <Ē>, o išmetė <è> ir <Ė>.

Nors mano anglų kalba toli gražu nebuvo „literatūrinė“, vis vien parašiau – sudėliočiau laiškėlį ir, prisimenu, daviau kažkuriam iš Morkūno spaustuvės nuolatinių lankytojų (dabar tikrai neprisimenu, kuriam – ar Jonui Račkauskui, tada dar ne daktarui, ar Povilui Žumbakiui, kuris taip pat dar nebuvo baigęs advokatūros studijų), kad mano laišką padarytų suprantamą.

Su užsakymų blanku (žr. 8 pav.) į Mergenthalerio kompanijos centrą Niujorke išsiunčiau ir savo laišką. Po kiek laiko gavome užsakytas matricas ir savo nuostabai pamatėme, kad <è> ir <Ė> jau įvertintos mažiau (tiek pat, kiek ir kitos lietuviškos raidės), ir, regis, buvo gražinta šiek tiek pinigų, nes išsiųsdami užsakymą skaičiavome kompanijos anksčiau nustatytomis kainomis. Morkūnas stebėjosi, kad palyginti lengvai pavyko įveikti įsigalėjusią ortografijos klaidą.

Dar įdomiau buvo gauti apie 1965 m. ar kiek vėliau naujai parengtą Mergenthalerio kompanijos raidžių katalogą (jis leistas kas dveji treji metai) – į lietuvišką abėcėlę jau buvo įtrauktos <è> ir <Ė>. Dabar tikrai neprisimenu, ar kataloge buvo palikta ir ta daugelį metų naudota <ē> ir <Ē>. Nors tą raidžių katalogą ilgai saugojau spaustuvėje, deja, jis dingio per spaustuvės kraustymą į Mičigano valstiją.

Nuo to laiko, tai buvo apie 1965 m., ir kitos spaustuvės, pirkdamos lietuviškus ženklus, pradėjo rinktis <è>, nebe <ē>. Tada, pavyzdžiui, *Drauge* kartais toje pačioje skiltyje naudota ir naujoji <è>, ir dar senoji <ē> (žr. 9 pav.)

Mykolo Morkūno spaustuvėje linotipus (tada jau turėjome du) taip pat sutvarkiau taip, kad didžiųjų raidžių ženklai būtų didesni nei normalaus aukščio raidės, o ne sumažintos, kaip tada būdavo įprasta.

Vadinasi, 1939 m. kataloge lietuviškomis kažkodėl buvo laikomos dvejopus diakritikus turinčios raidės: <è>, <Ė> ir <ē>, <Ē>. Tačiau kažkada tarp tų 1939 ir 1950 m. kažkas Mergenthalerio kompanijoje, matyt, susekė, kad lietuvių kalbai dvejopų diakritikų virš <e>, <E> nereikia, ir vieną diakritinę raidę išmetė. Bet mesdami turbūt nepataikė, ir pradingo mūsų lietuviškoji <è>, <Ė>, liko tik keistoji <ē>, <Ē>. Po mano laiško Mergenthalerio kompanijai kataloguose lietuvių ortografijai daryta skriauda vis dėlto atitaisyta – <diakritinė <è>, <Ė> buvo gražiai išrikiuota tarp kitų aštuonių lietuviškų diakritinių raidžių.

Literatūra:

Draugas, 1958 m. vasario 11 d., 7.

Linotype Machine Principles. The Official Manual, Brooklyn, New York: Mergenthaler Linotype Company, 1940.

One-Line Specimens of Linotype Faces, Brooklyn, N. Y.: Mergenthaler Linotype Company, 1950.

Specimen Book of Linotype Faces, Brooklyn, NY: Mergenthaler Linotype Company, n.d. [prieš 1939] (<https://www.circuitousroot.com/artifice/letters/press/compline/typography/books/mergenthaler/big-red/index.html>).

CLEMENTE DEDELA
3114 Home Avenue
Berwyn, IL 60402, U.S.A.
el. p.: cdedela@yahoo.com

Gauta 2020 m. birželio 16 d.